

Ο ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΣ

Ένα δειλινό του Μάρτη 1926, στην Αθήνα, στο σπίτι του της οδού Διδύμων, έσβηνε αγάλια ο Δημήτριος Π. Ταγκόπουλος. Το άθλητικό του παράστημα, η ζωηρή του φυσιογνωμία, τα όνειροπόλα του μάτια, η νοσταλγική του ψυχή, η μεγάλη του ήρωική καρδιά, φεύγανε για πάντα από τη ζωή, περνούσανε στο κριτήριο της Ιστορίας. Ο δίκαιος, αίσθητός και τόσο μαζί γλυκός άνθρωπος, ο τρυφερός πατέρας, ο πιστός ιδεολάτρης, ο έμψυχωτής, οδηγητής και δάσκαλος για μιάς τους νεώτερους, ο θαυμαστής κάθε άψηλου και γενναίου έργου, ο γεμάτος από ποίηση νους, ο δοξαστής της λεύτερης γνώμης και μαζί ο πειθαρχικός οπαδός του απολυτρωτικού γλωσσικού και πνευματικού αγώνα, ταξίδευε για την άνυπαρξία, με μιά μοναδική γαλήνη ζωγραφισμένη στην άτρεμη όψη του.

Ο Ταγκόπουλος γεννήθηκε στην Ύδρα στα 1867 όπου ο πατέρας του υπερετούσε επαρχος. Η πατρική του οικογένεια καταγότανε από τη Βυτίνα και το σόι της μητέρας του: Αθανασίου, εΐτανε παλιό Αθηναίικο. Αν και σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας γιατρός και πήρε το δίπλωμά του, δέ θέλησε να εξασκήση το επίγγελμά του αυτό γιατί από παιδί ακόμα τονε τραβούσανε τα γράμματα. Συνεργάτης στην αρχή του Κλεάνθη Τριανταφύλλου στο «Ραμπαγά», δόθηκε ύστερα στη δημοσιογραφία, όπου τονε βρίσκουμε αρχισυντάχτη της εφημερίδας «Εστία» του Κύρου (1899). Προτίητερα είχε γίνει γνωστός τους λογοτεχνικούς κύκλους με το ποιητικό του βιβλίο «Πρώτοι στίχοι». Μά η δημοσιογραφία δέν τον ικανοποιεί. Ο επαναστατικός του χαρακτήρας, η λεύτερη ψυχή του τον οδηγούνε σε γενναίωτερους δρόμους. Στα 1903 άπεφασίζει να εκδώση ένα βδομαδιάτικο φύλλο, το «Νουμά», βάζοντας τίτλο το ψευτόνομα πόν μ' αυτό έγραφε μικρά πετυχημένα χρονογραφήματα στην «Εστία».

Η εποχή τότε εΐτανε κρίσιμη για τα νέα

μας γράμματα. Οι ιδέες άκαταστάλαχτες κ' οί πρωτοπόροι του δημοτικισμού κατηγορημένοι για προδότες κ' έθνικοί καταστροφείς» από τους λογιώτατους της καθαρεύουσας, δέν τολμούσανε λεύτερα να υποστηρίζουνε τις γνώμεις τους. Ο Ταγκόπουλος άνοίγει τις στήλες του «Νουμά» στους φωτισμένους γλωσσικούς μεταρρυθμιστές, δέχεται άρθρα του Ψυχάρη, του Πάλλη, του Έφραλιώτη και σε λίγο ο «Νουμάς» ύψώνεται σε φύλλο επαναστατικό, για να γίνει στόχος όλης της φανατισμένης δασκαλοκρατίας

και της πισωδρομικής δημοσιογραφίας. Ανίμεσα στη σύγκρουση και στο ζύμωμα ιδεών και συστημάτων γλωσσικών, κοινωνιολογικών και πολιτικών κρατά την ισορροπία κι άγωνίζεται να βοηθί ένα φωτεινό δρόμο. Μέσα από τα φύλλα του «Νουμά» ξεπηδούνε καινούργιες θεωρίες, εκεί συζητούνται θέματα γραμματικά, γλωσσολογικά, κοινωνικά, πολιτικά, λογοτεχνικά, εκεί πρωτοφανερώονται νέοι λογοτέχνες κ' επιστήμονες που έμελλε κατόπι να άναδειχτούνε και να άναγνωριστούνε. Όσοι θυμούνται πώς είχε καταντήσει η ζοή στην προπολεμική Ελλάδα, με τα στενά της έδαφικά και πνευματικά σύνορα, τι ξεπεσούρα και τι μούχλα την είχε κυρι-

Όταν άρχισε το «Νουμά»

έψει, σκύβοντας τώρα και ξεσκαλίζοντας τους παλιούς εκείνους τόμους του «Νουμά», θα βρεθούνε μπροστά σε άποκάλιψη. Το μικρό εκείνο φύλλο στην αρχή το περιφρονημένο, με την όχι μεγάλη κυκλοφορία, που κατόρθωνε να βγαίνει με τόσες στενοχώριες ταχτικά κάθε βδομάδα, εκλείνει τόση κίνηση, τόση δύναμη, τέτοια πρωτοτυπία, που έλεγε κ' είχε συγκινητωθεί σ' αυτό όλης της φυλής η άνησυχία κ' η ζωτικότητα. Γιατί ο κύκλος των συνεργατών του εΐτανε πολύ ευρύχωρος. Αθήνα, Πόλη, Παρίσι, Άγγλία, Γερμανία, Ρωσία, Ίντιες, Αφρική, όπου Έλληνας λόγιος ή φιλότεχνος δημοτικιστής.

Έτσι ο βδομαδιάτικος «Νουμάς» με δέκα

μεγάλες σελίδες από το 1904 και δώθε, προσφέρει άμέτρητο ύλικό γραμμένο στη δημοτική μας. Υποστηρίζει φανερά το γλωσσικό άγώνα και κάθε φορά που ξεσπά ή καταδρομή ενάντια στους «μαλλιαρούς», κρατά γερά τή σημαία τής γλωσσικής επανάστασης. "Ο,τι ό Ψυχάρης δημιουργεί θεωρητικά, ό Ταγκόπουλος τό πραγματοποιεί. Οί παλιοί λόγιοι, οί ξακουσμένοι, οί σεβαστοί τής κοινής γνώμης, με τρόμο τραβιούνται από τό «παλαβό» αυτό φύλλο. "Ο Ταγκόπουλος δέ δειλιάζει. «Είμαι ικανός» έλεγε, «και μονάχος σά μείνω νά γράφω τό Νουμά ολίκερο». Τό γυμνασμένο του μάτι διακρίνει και διαλέγει. Φανερώνει σινεργάτες άγνωστους και τούς πρωτοτυπώνει τά έργα, τούς δίνει τήν εύκαιρία νά πούνε ό, τι θέλουνε, άρκεί νά έχουνε νά πούνε καινούρια πράματα. "Η λεύτερη σκέψη γίνεται τό προγραμμά του. "Ο δημοτικισμός από γλωσσικό κίνημα, γίνεται κίνημα άπολυτωτικό ιδεών και ψυχών.

Μά ή σχολαστικότητα κ' ή ξεφρενιασμένη δασκαλοσύνη τής καθαρεύουσας δέ χτυπιέται μόνο με θεωρίες. "Ο Ταγκόπουλος σπρώχνει τούς σινεργάτες του νά μεταχειριστούνε τή σάτυρα. "Ο ίδιος προπορεύεται με τό πνεύμα του τό τόσο ζωντανόχαρο μά και τόσο κάποτε άμείλιχτο. "Ο Μιστριώτης, πού για μιá περίοδο περνά για πρόμαχος του έθνισμού και τής λογιωτασύνης, σεβαστός από τόν κοσμάκη και τίς έφημερίδες του, γίνεται μέσα στο «Νουμά» κωμικό πρόσωπο. "Ολα τά πρωτοπαλλήκαρα τής προγονολατρίας πού διαφεντεύουνε με λύσσα τή συντηρητική άποψη τής λογοτεχνίας μας, χτυπιούνται με σατυρικούς χαρακτηρισμούς, κωμωδίες, κωμικούς μονόλογους, πειράγματα κ' έπιγράμματα. Άξιωματούχοι τής πολιτείας, τών γραμμίτων, τής δημοσιογραφίας και καθηγητές στο Πανεπιστήμιο, άκούνε τά «έξ άμάξης» για τίς στραβές και πισωδρομικές τούς ιδέες. Τίποτα δέν μπορεί νά τούς σώση από τό τσουχητερό μαστίγιο του «Νουμά». Βλέποντας τώρα κανείς με πύχραμο μάτι τήν έποχή εκείνη, ίσως πιστέψη πώς ή επίθεση του Ταγκόπουλου κατά «κάντων» μπορεί καιμá φορά ν' άδικούσε και νά τραβούσε πύ πέρα άπ' όσο έπρεπε. Μά οί άγώνες άμα δέν άκολουθούνε δρόμο ίσιο, άλύγιστο, άνηφορικό και δύσκολο, γλήγορα ξεπέφτουνε σε κατήφορους συμβιβαστικούς.

"Ο Ταγκόπουλος έκλεινε μέσα στην ψυχή του τήν καθαυτό τίμια και μεγάλη, άκατανίκητη πίστη στο έργο πού ανάλαβε και θεωρούσε τόν έαυτό του ύποχρωμένο νά θυσιάζεται για τήν προκοπή τής ιδέας του. Γιατί δόθηκε ολίκερος, δίχως ύπολογοισμό και δίχως συγκατάβαση, στην ιδέα του δημοτικισμού και θύμωσε και νευρίαζε άμα έβλεπε άνθρώπους πού νόμιζε πιστούς, νά λοξοδρομούνε και νά συμβιβάζονται, μη μπορώντας νά καταλάβη πώς ή ζωή δέν είναι για ύλους άλύγιστη και μονοκόματη, μά κάτι πού ύποτάζεται συχνά στην περιστάση και στη διάθεση. Ζητούσε λοιπόν ίσιους χαρακτήρες. «Δέ θέλω» μάς έλεγε «σοφούς. Θέλω άνθρώπους

με χαρακτήρα. Άυτοί θα φέρουνε τή νίκη στον άγώνα».

Για τούτο θαύμαζε τόν Ψυχάρη, πού ή καταφρόνια τών άντιπάλων του τόν έμψύχωνε, και για τούτο άκόμα λάτρευε τόν Παλαμά, πού τά χρόνια εκείνα, με κίντυνο τής δημόσιας θέσης του όμολογούσε κάθε στιγμή τήν «άρετή του», τήν άφοσίωσή του στην ιδέα τή δημοτικιστική. Μά ό θανατισμός του εΐταν έτοιμος νά προσφερθή σε κάθε λογοτέχνη πού εργαζότανε για τή νέα μας γλώσσα. "Ο ένθουσιασμός του δέν εΐτανε περιορισμένος. Δινότανε παντού με άπλοχεριά και καλοσύνη και όμως πάντα με ζυγισμένη κρίση και δικαιοσύνη.

Οί νεώτεροι πού δέ ζήσανε στην άτμοσφαίρα τής έδώ και είκοσι χρόνια περασμένης έποχής, πού δέν άνασάνανε τό βαρύ της άέρα, πού δέ νιώσανε τήν άσφυξία και τό πνεματικό πνίξιμο, πού δέ δοκίμασανε τήν άγωνία τής πύ φριχτής δημόσιας άδιαφορίας, δέν μπορούνε νά έχτιμήσουνε σωστά τή γενναία χειρονομία του Ταγκόπουλου με τό «Νουμά» του. Φτάνει νά θυμηθούμε πώς τό Δεκέμβρη του 1907 τό «Πατριωτικόν Κομητάτον ό Μαύρος Βυζαντινός Άετός» άπέιλησε και τή ζωή άκόμα του διευθυντή του «Νουμά» για τήν άναπατριωτική (!) του δράση και τό ψήφισμα του Κομητάτου πού στάλθηκε στον Ταγκόπουλο, ό ίδιος με χιονομοριστικά σχόλια τό δημοσίεψε στο 274 φύλλο του.

Πώς άποφάσισε νά εκδώση τό «Νουμά» ό Ταγκόπουλος; Πολλοί βρήκαν και ειπαν ως τώρα διάφορες άφορμές. Μά ό ίδιος σ' ένα του άρθρο (Νουμάς, Γενάρης 1912 άριθ. 461) μάς δίνει τήν εξήγηση: «Μελετώντας τόν Ψυχάρη άρχίησα σιγά σιγά νά βγάλω από τά μάτια μου τίς δημοσιογραφικές τσίμπλες και νά βλέπω πύ ξάστερα. "Ο Ψυχάρης λοιπόν με παρακίνησε (χωρίς νά γνωρίζομαστε καθόλου και χωρίς νάχουμε άλλάξει ούτ' ένα γράμμα) νά βγάλω τό «Νουμά». Τήν έποχή εκείνη οί δημοτικιστές άποτελούσαν ένα κύκλο ξεχωριστό κ' οί λεγόμενοι «μορφωμένοι» άνθρωποι τής κοινωνίας τούς στραβοκοίταζαν πάντα με δυσπιστία, τούς λογαριάζανε για «αιρετικούς» πού δέν είχανε θέση στην κοινή συνείδηση τών γραμματισμένων. "Ο Ταγκόπουλος αιστάνοταν άπεριόρατη χαρά όταν εΐτε από τό βήμα του Πανεπιστημίου με τήν εύκαιρία τών Λασάνειων και τών Σεβαστοπούλειων βραβείων, εΐτε από τίς στήλες τών έφημερίδων και τών «έξεφρονούντων» περιοδικών χτυπιότανε ό «Νουμάς» κ' αναθεματιζότανε οί «χυδαίσται». "Επαιρνε ή όψη του έναν άλλο άέρα, τά χαρακτηριστικά του προσώπου του φωτίζοταν κ' ένιωθε κανείς πώς εΐτανε στο στοιχείο του. "Ετοίμαζε στην επίθεση τήν άντεπίθεσή του με δλη τήν όρμη πού αύτός πάντα γνώριζε τόσο καλά νά έμψυχώνη. Κι όταν πολύ σπάνια για τά λογοτεχνικά του έργα ή για τά δραματά του άκουγότανε κανένας καλός λόγος; ή δειλός έπαινος από τό άντίθετο στρατόπεδο, ό Ταγκόπου-

λος άγαναχτούσε. «Μάς έπαινούν» έλεγε, «δηλαδή αρχίζουμε να ξεπέφτουμε».

Μιά έκδίκηση στις φωνές των προγονόπληχτων, μια απόδειξη από τις σπουδαιότερες της άγραμματοσύνης των υπέρμαχων της καθαρογλωσσίας, εΐτανε ή ειδική στήλη που ό ιδρυτής του «Νουμά» καθιέρωσε με τον τίτλο «Βαρβαροπάζαρο». Έκει μέσα μάζευε από τα βιβλία, από τις εφημερίδες, από τα επιστημονικά συγγράμματα, από παντού, τα ορθογραφικά λάθη, τις άσυνταξίες, τους σολοικισμούς, τις άκρολεξίες, τις όνομαστικές άπόλυτες, τις μακαρονικές φράσεις, όλους τους βαρβαρισμούς και τις φουσκωμένες παρλαπίπες που στολίζανε τα γραφτά τους οι καθιερωμένοι στην κοινή έχτίμηση σοφοί άντρες της εποχής. Τό τραγικό αυτό ξεσκέπασμα της άμάθειας, άφηνε κατάπληχτους δσους πιστεύανε άκόμα — και εΐτανε τόσο πολλοί, πώς θα μπορούσε ποτέ να επιβληθί με τό πολύχρονο κανονάρισμα των μανταρίνων μια ψυχρή τεχνητή γλώσσα στηριγμένη στις άκαδημαϊκές από καθέδρας επιστημονικές πλάνες που με την επισιμότητά τους έπηρεάζανε πάντα τη δημόσια γνώμη. «Οί σημερινοί Έλληνες βρίσκονται άκόμα στο κατάφωλι του μεσαιώνα τους» σημείωνε σε μια του διαμαρτυρία για την καταδίωξη των δημοτικιστών στα 1910 ό γλωσσολόγος καθηγητής Άλμπέρτος Τούμπ του Στρασβούργου.

Οί ιδεολογικοί άγώνες του διευθυντή του «Νουμά» ζυμωμένοι με τις ύλικές δυσκολίες της ταχτικής έκδοσης του φύλλου, δέν του μαρμαίνανε τό λογοτεχνικό του ταλέντο. Ο Ταγκόπουλος έγραψε διηγήματα που μέσα σ' αυτά σπαρταρά ή άλήθεια κ' ή ζωή συνταιριασμένες μ' ένα έλαφρό ρομαντισμό και μια σατυρική γραμμή που πάντα διακρίνεται στο βάθος. Μά ή καθαυτό του πρωτότυπη εργασία έγινε για τό νεοελληνικό δράμα. Στα 1905 που έγραψε τό πρώτο του δραματικό έργο, τους «Ζωντανούς και Πεθαμένους», οι περισσότεροι τό δεχτήκανε με άδιαφορία, λίγοι ξαφνιαστήκανε για τό άσυνήθιστο που είχε τόπο θέμα για δραματική σύνθεση, και μονάχα τρεις τέσσερες — ένας απ' αυτούς ό Ψυχάρης — νιώσανε άμέσως την έξαιρετική πρωτοτυπία που έφερε στη δική μας φιλολογία ένα τέτοιο έργο. Ο Ταγκόπουλος έξακολούθησε τη δουλειά του με τον «Άσωτο», με τις «Άλυσίδες», με τό «Στήν δξώπορτα», με τον «Άρχισυντάχτη», τό «Μαύρο χέρι», τη «Μυριέλλα», ένώ τον ίδιο καιρό ή θεατρική μας παραγωγή εΐτανε κ' έμενε δουλική μίμηση της γαλλικής δραματοβιομηχανίας, κ' ή ρωμαϊκή ζωή περνούσε κ' έφευγε σαν άέρας άνάμεσ' άπό τις πένες των περισσότερων από εκείνους που γράφανε για τη σκηνή.

Η ιδεολογική μεταβολή κ' ή σημαντική κοινωνική κίνηση που έγινε στον τόπο μας τα τελευταία χρόνια, καθρεφτίζονται μέσα στη δραματική ψυχή της σημερινής δημιουργίας του Ταγκόπουλου. Στα 1905 τό έθνος, στενό στα σύνορά του, γύρευε πλατύτερους όρίζοντες, κι ό

μόνος δρόμος για να τους άποχτήση δέν εΐτανε ό παλιός και καθιερωμένος από τους πατριώτες του καφερέ, που τους μαράζωνε ή τεμπελιά και τους έΐθρεφε ό προγονισμός. Ο μόνος δρόμος εΐταν, με τό άνοιγμα των ματιών, της ψυχής και του νου, ν' άποχτήση ό νεοέλληνας συνείδηση της πραγματικότητας. Αύτη θα του έδινε άφορμή για λεύτερη σκέψη, αύτη μονάχα θα μπορούσε να του χαρίση λεύτερη ζωή. Λεύτερη βέβαια ζωή από την πολιτική και ιδεολογική μεριά, γιατί την κοινωνική μεριά, στα χρόνια εκείνα, κανείς άκόμα δέν τη μάντευε και δέν τη λογάριζε στον τόπο μας. Μά ύστερ' άπό τό θέμα τουτο που ξετυλίγεται στους «Ζωντανούς και Πεθαμένους» τόσο πλατύ και τόσο άνοιχτό, ό συγγραφέας με τό θέμα του «Άσωτου» στενεύει τα σύνορα και στέκεται σε ώρισμένη άποψη, τη γλωσσική, για να κηρύξει τί δικαιώματα του ζωντανού λόγου, τη στιγμή που τό ξεφρενιασμένο πλήθος μιάς πολύχρονης μιστριώτικης στενοκεφαλιάς, φώναζε στους δρόμους και ζητούσε «έπί πίνακι» τό κεφάλι των μαλλιαρών. Τό θέμα της ήθικης και του ίσιου άληθινού δρόμου, στην πολιτική διακυβέρνηση του τόπου, που στέναζε πάντα κάτω από μια πολιτική ψευτιά και κομματικής συναλλαγής, έξετάζεται στις «Άλυσίδες», και με τό «Στήν δξώπορτα», τό «Μαύρο χέρι» και τη «Μυριέλλα» ή δυστυχημένη τύχη της γυναίκας, στην κοινωνία μας, δείχνεται με τα ζωηρότερα χρώματα και τονίζεται ή άνάγκη του γλιόρου κοινωνικού λυτρωμού της, ένώ με τον «Άρχισυντάχτη» μās γίνεται δραματική αποκάλυψη για τα ιδιαίτερα παρασκήνια της δημοσιογραφικής ζωής και γενικότερα για την ήθικη του τύπου μας, που άπό όργανο δημόσιας ώφέλειας μπορεί να καταντήση, σε άνάξια χέρια, όπλο φοβερό, γυρισμένο ίσα στην καρδιά της μάζας. Και τελευταία ήρθε ό «Άυτωμός» σά δραματικός έπίλογος. Ο προγονομάχος Λάμπρος στους «Ζωντανούς και Πεθαμένους», ό γλωσσικός λυτρωτής ήρωας του «Άσωτου», ό συμβιβαστικός πολιτικός Στρωτός στις «Άλυσίδες», γίνεται τώρα κοινωνικός πολεμιστής, επαναστάτης έμψυχωμένος, αδιάλλατος, σκληρός και σαρκαστικός άρνητής της σημερινής κοινωνικής ζωής, που στηριγμένη στην έπίσημη ψευτιά, καταπιέζει και κατατυρανεΐ τον άνθρωπο του σήμερα, στερώντας του την οικονομική, τη διανοητική και την κάθε είδους φυσική λευτεριά του.

Ο Ταγκόπουλος λοιπόν όπως στάθηκε επαναστάτης με τό «Νουμά» του, τό ίδιο φανερώθηκε ιδεολογικός άντάρτης και στην περιοχή της λογοτεχνικής του εργασίας. Χτύπησε τα καθιερωμένα καλούπια και προσπάθησε να ξεβγί άπ' αυτά. Κι αν στη νεοελληνική γραμματολογία θα πάρη τη θέση ενός πρωτοπόρου προδρόμου, που άνοιξε καινούριους φωτεινούς όρίζοντες στην τέχνη του λόγου, μά στην ιστορία της γλωσσικής μας μεταορόθμισης τόνομά του θα μείνη άθάνατο. Ο Γ. Σκληρός στο περίφημο βιβλίο του «Τά σύγχρονα προβλήματα του Έλλη-

νισμοῦ» (1919) με ἀκρίβεια χαρακτηρίζει τὴν τερῆστια προσπάθεια τοῦ «Νουμά», σημειώνοντας συμπερασματικά: «Ὅταν σὲ προσέχεῖς μέλλον ἀλλάζουν τὰ πράγματα στὴν Ἑλλάδα καὶ ὅλα τὰ κοινωνικά ζητήματα, τότε οἱ ἄνθρωποι θ' ἀποροῦν πῶς οἱ πατέρες τους μποροῦσαν νὰ εὐχαριστοῦνται σὲ μιὰ νεκρὰ γλώσσα καὶ σὲ διάφορα ἀναχρονιστικά φτωχαλαζονικά οὐτοπιστικά καιδεστώτα. Καὶ τότε ὁ μέλλον ιστορικός τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀναγέννησής μας γυρεύοντας νὰ βρῆ τις πηγές της, μοιραίως θὰ σκοντάψῃ στὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Ψυχάρη, τοῦ «Νουμά» καὶ τῶν δημοτικιστῶν. Οἱ 15 τόμοι τοῦ «Νουμά» θὰ τοῦ φανοῦν τότε ἡ μόνη ἐπαναστατικὴ ὁραση μέσα στὴν ἀτέραντη ἔρημο τῆς συντηρητικῆς ἀποβλακωτικῆς σχολαστικότητος καὶ μὲ χρυσὰ γράμματα θ' ἀναφέρει τότε τὴν ιστορικὴ σημασία τους. Μόνον ἐκεῖ θὰ εὕρῃ ὅ,τι ζωντανὸ κ' ἐπαναστατικὸ ἔχει λεχθῆ τὰ τελευταῖα χρόνια σ' ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ

πνεύματος: φιλολογία, τέχνη, γλωσσολογία, παιδαγωγική, φιλοσοφία, ἱστορία, κοινωνιολογία, κριτικὴ κ.τ.λ.».

Ἔτσι ἐκεῖνο τὸ δεινὸ τοῦ Μάρτη τοῦ 1926 ποὺ ἀντικρύσαμε τὴν ἄψυχη μορφή τοῦ ἰδρυτῆ τοῦ «Νουμά» παραδομένη στὴν αἰώνια γαλήνη, μᾶς εἶτανε δύσκολο νὰ τὸ πιστέψουμε πῶς ἔπαψε πιά νὰ ὑπάρχῃ ἀνάμεσά μας ὁ ἄνθρωπος ποὺ σκόρπιζε τόση δύναμη καὶ ζωὴ γύρω του, μὲ τὴν οὐράτη δρασὴ του, τὸν ὑπομονητικὸ τοῦ ἡρωϊσμοῦ, τὴ διαίστησή του τὴν προφητικὴ. Καὶ τὸ δάκρι ποὺ στάλαξε ἀπὸ τὰ μάτια μας δὲν εἶτανε ξέσπασμα μόνον εἰγνωμοσύνης γιὰ τὸν ὀδηγητὴ μας τὸν πολῦτιμο, μὰ περισσότερο δάκρι ἀπ' ἀφορμὴ χαμένης, συντριμμένης ἐλπίδας γιὰ τὴν προκοπὴ μιᾶς ἀναστασιμῆς ἰδέας ποὺ τόσο ἀκόμα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ «ὄνειροπόλους», ἀφοσιωμένους ὅμως τόσο πολὺ στὴν πράξιν καὶ στὴν ἐφαρμογὴ.

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

ΓΝΩΜΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟ ΚΑΙ ΤΟ "ΝΟΥΜΑ,,

(Ἀπὸ Γράμματα σταλμένα στὸ νέο Διευθυντῆ)

...Με τὸν Ταγκόπουλο δε βλέπαμε πάντα τὰ πράματα με τὸν ἴδιον τρόπο, ἀλλὰ τότε συμπαθοῦσα πολὺ, καθιῶς καὶ εχτιμούσα τὴν παλιάρια του.....

Λίβερπουλ, 28.4.29

ΑΛΕΞ. ΠΑΛΛΗΣ

Πολὺ χάρηκα νὰ δῶ πὼς ἀναστήθηκε ὁ Νουμάς. Ἐλπίζω νὰ προκόψῃ στὸ δέφτερό του ξαναψύχωμα (εἶμαι ἀκόμα μαλλιαρός κι αὐτὸ λένε!) καὶ νὰ δοξαστεῖ καθὼς δοξάστηκε ὁ πρῶτος «Νουμάς» στὰ ἡρωικά του χρόνια. Τὸ ἔχω πάντα τιμὴ μου πὼς στάθηκα ἀπὸ τοὺς πρῶτους συνεργάτες, καὶ δὲν ξεχνῶ τίς τρικουβερτες κουβέντες (μῆτε τὰ διασκεδαστικά τιμιπούσια) ποὺ κίναμε τόσες φορές μὲ τὸν πατέρα σας. Δὲν κακοπεράσαμε!.....

Λίβερπουλ, 29.11.29

Π. ΒΛΑΣΤΟΣ

Ἐὸ Ταγκόπουλος ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δὲν ξαναγεννιοῦνται. Τοὺς χαρακτηρίζουν ὡς τύπους, ἀλλὰ μοῦ φαίνεται πῶς τοὺς τεργμίζει τὸ ὄνομα, ποὺ εἶναι καὶ τίτλος μαζί, τοῦ ἔξαιρετικοῦ. Ὁ ἔξαιρετικὸς ἄνθρωπος βρίσκεται μεταξὺ τῶν διαλεχτῶν καὶ τῶν μεγάλων. Πατεῖ σ' ἐκείνους καὶ φτάνει ἴσα μ' αὐτούς. Καὶ ξένος εἶναι ἦταν ὁ Ταγκόπουλος καὶ δὲ γνώριζε τὰ Ἑλληνικά καλά, δ' ἔχω ἄλλο θὰ γνώριζε πῶς τὴ σκίαρὴ τὴν λένε σκίφη καὶ τὰ σῦκα τὰ λένε σῦκα. Ἀτρόμητος σηματοφόρος μιᾶς ἰδέας, στὴν ὁρμή του ἀπάνω παρέσυρε πολλὰς φορές καὶ φίλους του, καὶ γνωστοὺς καὶ ἀγνώστους. Ὅλοι ὅμως—ἴσοι ἀπ' αὐτούς ἦταν πολιτισμένοι—γνωρίζοντας ὅτι τὸν παραφέρει τὸ πάθος μιανῆς ἰδέας καὶ ὅτι στὰ λόγια του δὲν ὑπῆρχε δόλος, ποτὲ δὲν ἔπαυσαν νὰ τὸν τιμοῦν. Καὶ θυμοῦμαι τὸν Ζὰν Μωρε-

ἄς πόσο ἐξεκαδίστηκε, ἐνθουσιάστηκε μπορῶ νὰ πῶ, σὰν διάβασε ποὺ τοῦ γράφει στὸ «Νουμά» πῶς πρέπει νὰ λέγεται Γιάννης Μωρεῖας. Καὶ τοῦτο γιατί ὁ μεγάλος μου φίλος εἶχε ἐκφραστῆ ὄχι μὲ πολλὴν εὐλάβεια γιὰ τὴ γλωσσικὴ θεωρία τοῦ Ψυχάρη.

14.2.30

Δ. ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ

Τὰ ἱερὰ μου συγχαρητήρια γιὰ τὴν Ἀνάστασι τοῦ Νουμά καὶ τίς εὐχαριστίες μου γιὰ τὰ ἑραῖα βιβλία ποὺ μοῦ ἔστειλες, Πάνο μου, τώρα διαβάζω κάπου, πῶς πρόκειται νὰ ἰδρυθεῖ ἓνα μεγάλο σὰν ἐπίσημο Φιλολογικὸ περιοδικὸ ἀπὸ τοὺς Κορυφαίους σας (Παλαμά, Γρυπάρη κ.λ.π.) Ἐγώ, ὡς ταπεινὸς ξένος, φρονῶ, πῶς ἔπρεπε νὰ γίνῃ ὁ Νουμάς ἐκεῖνο τὸ περιοδικὸ, ἀφοῦ τὸ ὄνομα του εἶναι ἱστορικὸ καὶ εἶναι τιμὴ γιὰ ὅποιονδήποτε Ἕλληνα συγγραφέα νὰ γράφῃ μέσα στὸ Νουμά. Θὰ εἶταν ἔξ' ἄλλου καὶ ἐκφραση ἀναγνώρισης καὶ τιμῆς πρὸς τὸν πατέρα σου, νὰ γίνῃ ὁ Νουμάς τὸ ἐπίσημο ὄργανο τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας...

Βουδαπέστη, 29.10.29

Δ^Ρ Α. HORVATH

... Μὲ τὸ «Νουμά» καὶ μὲ τὸ μακαρίτη Ταγκόπουλο μὲ συνδέειν τὰ καλύτερα μου χρόνια. Ὁ «Νουμάς» πρὸ πάντων φῦτεψε στὴν καρδιά μου τὴν εὐκρινῆ ἀγάπην ποὺ ἔχω γιὰ τὴ νεώτερη Ἑλλάδα, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους της, γιὰ τὴ φύση της, καὶ γιὰ τὴ λογοτεχνία της, μὴν ἀγάπην ποὺ σήμερα ἀκόμη τὴν διατηρῶ μέσα μου ἄσβεστη σὰν τότε στὰ 1903, ὅταν γνωρίστηκα μὲ τὸν ἀνοιχτόκαρδο καὶ λαμπρὸ ἄνθρωπο, τὸν Ταγκόπουλο, στὸν ὁποῖο ἡ νεώτερη Ἑλλάδα ὀφείλει τόσα, ὅπως σὲ λίγα ἄλλα πνευματικὰ κεφάλια της...

Μόναχο, 12.1.30

Δ^Ρ ALEX. STEINMETZ